ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE DIŞ POLİTİKA ANALİZİ

Çok Kutuplu Dünyanın Ekseninde Türkiye: Brüksel Zirvesi'nden Yeni Jeopolitik Dengelere Aktif Denge Politikası ve Kıbrıs Düğümü

Firuze Türkoğlu

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin güncel dış politika yönelimi ve küresel güç dengeleriyle kurduğu ilişki, tarihsel bir devamlılık ile coğrafi zorunluluklar üzerine inşa edilmiştir. Bu sürecin yakın tarihteki en kritik dönüm noktalarından birini, 16-17 Aralık 2004 tarihlerinde gerçekleştirilen Avrupa Birliği (AB) Brüksel Zirvesi oluşturmaktadır. Söz konusu zirvede AB liderlerinin Türkiye ile tam üyelik müzakerelerini 3 Ekim 2005 tarihinde başlatma kararı alması, o dönemin tek kutuplu ve Batı merkezli dünya düzenine eklemlenmenin zirvesi olarak sunulmuştur. Ancak dönemin siyasi aktörleri tarafından büyük bir diplomatik başarı şeklinde nitelendirilen bu karar, gerçekte kendi içinde derin çelişkiler ve yapısal engeller barındıran geçici bir hamleden ibaret kalmıştır. Zirve sonuç bildirisinde ilk kez açıkça yer alan "ucu açık müzakere" ifadesi ve Türkiye'nin önüne bir ön şart olarak konulan Kıbrıs meselesi, Batı'nın Türkiye'yi tam anlamıyla birliğe dâhil etme niyetinde olmadığının ve mevcut entegrasyon sürecinin sınırlarının ilk somut göstergeleri olmuştur.

Brüksel Zirvesi'nin hemen ardından AB, Türkiye'den birliğe yeni katılan on ülkeyi de kapsayacak şekilde Ankara Anlaşması Ek Protokolü'nü imzalamasını talep etmiştir. Bu on ülke arasında, Türkiye'nin resmen tanımadığı ve Kıbrıs sorununun doğrudan tarafı olan Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) de yer almaktaydı. Ankara, müzakere takvimini riske atmamak adına 29 Temmuz 2005 tarihinde protokolü imzalamış; ancak imzanın yanına uluslararası hukuka uygun, bağlayıcı bir resmi deklarasyon eklemiştir. Türkiye bu bildiriyle, Gümrük Birliği'ni genişleten imzanın GKRY'yi adanın tek meşru hükümeti olarak tanıma anlamına gelmediğini tüm dünyaya ilan etmiştir. Bu diplomatik hamle, AB'nin "üye ülke dayanışması" arkasına sığınarak sergileyeceği tek taraflı tutumun, ardından gelecek kurumsal tıkanmanın ve müzakerelerin fiilen durmasının ilk büyük kırılma noktasını oluşturmuştur. Bu çalışmada; Brüksel Zirvesi ile başlayan söz konusu kırılma süreci, Kıbrıs kördüğümü, değişen küresel güç dengeleri, Çin-Rusya bloklaşması ve Türkiye'nin tarihsel denge politikası ekseninde özelden genele doğru genişleyen analitik bir çerçevede ele alınacaktır.

1. Kıbrıs Kördüğümü: Annan Planı'ndan Siyasi ve Hukuki Ambargolara

2004 yılı, Kıbrıs adasının ve genel anlamda Türkiye-AB ilişkilerinin geleceğini şekillendiren en kritik gelişmelere sahne olmuştur. Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından hazırlanan; adada iki toplumun siyasi eşitliğine, dönüşümlü başkanlık sistemine ve dengeli bir parlamento yapısına dayanan kapsamlı çözümü öngören Annan Planı, 24 Nisan 2004 tarihinde adanın her iki tarafında eş zamanlı olarak halk oylamasına sunulmuştur. Kıbrıs Türk halkı, uluslararası izolasyonların sona ermesi ve barışçıl bir gelecek inşası adına %65 oranında "Evet" oyu kullanırken; Kıbrıs Rum halkı, adanın refahını ve yönetim yetkisini Türklerle paylaşmayı reddederek %76 oranında "Hayır" oyuyla planı reddetmiştir. Bu tablo, adadaki çözümsüzlüğün asıl kaynağının hangi taraf olduğunu uluslararası kamuoyu önünde açıkça ortaya koymuştur.

Buna rağmen AB, halk oylamasının hemen ardından, 1 Mayıs 2004 tarihinde kendi genişleme kriterlerini, uluslararası hukuk ilkelerini ve hakkaniyet anlayışını göz ardı ederek adanın tamamını temsilen GKRY'yi "Kıbrıs Cumhuriyeti" adıyla tam üyeliğe kabul etmiştir. Dönemin AB Genişlemeden Sorumlu Komiseri Günter Verheugen'in, Rum liderliğinin verdiği sözleri tutmadığını vurgulayarak tarihe geçen *"Rumlar tarafından aldatıldık"* itirafı, Avrupa diplomasisinin içine düştüğü stratejik ve ahlaki açmazın en somut kanıtı olmuştur. Ne var ki bu itiraf, ortaya çıkan hukuki ve siyasi haksızlığı telafi etmeye yetmemiştir. AB, 1999 Helsinki Zirvesi'nde Yunanistan'ın baskıları sonucu aldığı *"Kıbrıs'ta çözüm, üyelik için bir ön şart değildir"* kararının arkasına sığınmış; uzlaşmaz tarafı üyelikle ödüllendirirken çözümden yana irade koyan Kıbrıs Türklerini haksız ambargolarla cezalandırmayı sürdürmüştür.

GKRY'nin birlik içine alınmasıyla birlikte Kıbrıs meselesi ikili bir Türkiye-Yunanistan sorunu olmaktan çıkmış, doğrudan kurumsal bir Türkiye-AB krizine dönüşmüştür. Rum yönetimi, AB üyeliğinin sağladığı mutlak veto yetkisini Türkiye'ye karşı sistematik bir diplomatik baskı aracına dönüştürmüştür. Türkiye ise AB'nin taahhüt ettiği "Doğrudan Ticaret Tüzüğü"nü yürürlüğe koymaması ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) üzerindeki izolasyonları kaldırmaması üzerine, mütekabiliyet ilkesi gereği deniz limanlarını ve hava sahasını Rum bandıralı gemi ve uçaklara açmayacağını duyurmuştur. Bunun üzerine Avrupa Birliği Konseyi, 11 Aralık 2006 tarihinde aldığı kararla Türkiye'nin Gümrük Birliği ve ulaştırma politikalarıyla doğrudan bağlantılı 8 müzakere başlığını askıya almıştır. 2009 yılında GKRY'nin 5 kritik başlığı daha tek taraflı olarak bloke etmesiyle birlikte, Türkiye'nin AB katılım süreci siyasi ve hukuki açıdan tam anlamıyla kilitlenmiştir.

2. Küresel Güç Dengelerinde Kırılma: Çin ve Rusya Bloklaşması

Türkiye ve Kıbrıs ekseninde yaşanan bu kurumsal tıkanıklık, küresel ölçekte meydana gelen yapısal güç kaymalarından bağımsız değerlendirilemez. 2000'li yılların başındaki tek kutuplu, Washington merkezli Amerikan hegemonyası ve Batı ittifakının tartışmasız üstünlüğü; yerini çok kutuplu, çok merkezli ve jeopolitik rekabetin zirveye ulaştığı yeni bir uluslararası sisteme bırakmıştır. Bu yeni küresel denklemdeki en dönüştürücü aktör; üretim kapasitesi, teknolojik atılımları ve devasa küresel altyapı yatırımlarıyla öne çıkan Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Çin, kendi iç piyasasında barındırdığı gayrimenkul ve altyapı kaynaklı finansal risklere rağmen, "Kuşak ve Yol Girişimi" aracılığıyla küresel ticaret rotalarını yeniden şekillendirmekte ve Batı'nın yerleşik finansal ve siyasi kurumlarına karşı en güçlü alternatif sistemi inşa etmektedir.

Özellikle Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik askeri müdahalesiyle derinleşen süreç, Batı bloku ile Avrasya ekseni arasındaki köprüleri büyük ölçüde yıkmıştır. Rusya ve Çin'in ilan ettiği "sınır tanımayan stratejik ortaklık", ABD ve müttefiklerinin küresel nüfuzuna karşı güçlü bir denge unsuru oluşturmaktadır. Batı dünyası, Rusya'ya uyguladığı ağır ekonomik yaptırımlarla Rus enerjisine olan bağımlılığını sonlandırdığını öne sürse de bu söylem ekonomik gerçeklerle örtüşmemektedir. Başta Avrupa'nın sanayi lokomotifi Almanya olmak üzere kıta ekonomileri, Rusya'dan boru hatlarıyla tedarik edilen düşük maliyetli ve kesintisiz doğal gazı kaybetmenin bedelini, ABD'den çok daha yüksek maliyetlerle sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) ithal ederek ödemektedir. Bu enerji maliyeti artışı, Avrupa sanayisinde küresel rekabet gücünün aşınmasına ve yapısal bir daralma sürecine girilmesine yol açmaktadır.

Avrupa'nın Rus enerjisini sürdürülebilir biçimde ikame edebilmesi ve sanayi üretimini koruyabilmesi, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz enerji kaynakları üzerinde tam bir nüfuz kurmasına bağlıdır. Ancak mevcut jeopolitik konjonktürde bu senaryonun gerçekleşmesi mümkün görünmemektedir. Batı'nın, geçmişten bugüne Orta Doğu'yu kendi stratejik çıkarları doğrultusunda dizayn etme girişimleri ağır başarısızlıklarla sonuçlanmıştır. Soğuk Savaş dönemindeki Vietnam yenilgisinden yakın tarihteki Irak ve Afganistan müdahalelerine, oradan da günümüzdeki bölgesel krizlere uzanan süreç; ABD ve Avrupa'nın askeri ve siyasi kapasitelerinin sınırlarını ve bu coğrafyalarda kalıcı bir tahakküm kuramayacaklarını açıkça göstermiştir. Dolayısıyla küresel enerji ve ticaret koridorlarının kalbi, Batı'nın tek taraflı kontrolünden uzak, çok kutuplu güç mücadelesinin tam merkezinde yer almaya devam etmektedir.

3. Türkiye’nin Tarihsel Dış Politika Mirası ve Aktif Denge Politikası

Avrupa’nın içine sürüklendiği bu enerji açmazı ve Doğu-Batı blokları arasında tırmanan küresel rekabet; Türkiye’ye köklü dış politika mirasını modern jeopolitik enstrümanlarla yeniden üretme ve otonom bir hareket alanı kazanma imkânı sunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti; Osmanlı İmparatorluğu’nun son yüzyılında büyük güçler arasındaki rekabetten faydalanarak uyguladığı klasik "Denge Politikası"ndan, İkinci Dünya Savaşı’nın yıkıcı atmosferinde başarıyla yürüttüğü "Aktif Tarafsızlık" stratejisine kadar çok kutuplu kriz yönetiminde derin bir tarihsel hafızaya sahiptir. Türk dış politikası, küresel güçler arasında keskin rekabetlerin yaşandığı her dönemde tarafların birbirine duyduğu ihtiyacı ve kendi jeostratejik vazgeçilmezliğini kullanarak ulusal çıkarlarını korumayı başarmıştır.

Günümüzde Ankara, geçmişin edilgen, tepkisel ve yalnızca gelişmeleri izlemekle yetinen dış politika anlayışını tamamen geride bırakmıştır. Bunun yerine, küresel güç dengelerindeki boşlukları ve kırılmaları stratejik avantaja dönüştüren çok boyutlu bir "Aktif Denge Politikası" yürütmektedir. Türkiye, bir yandan NATO’nun en büyük ikinci ordusuna sahip üyesi olarak Avrupa-Atlantik güvenlik mimarisinin vazgeçilmez bir sütunu olmayı sürdürürken; diğer yandan Çin’in küresel ticaret ağının en güvenli ve rasyonel güzergâhı olan "Orta Koridor" girişiminin öncülüğünü üstlenmektedir. Rusya ile sürdürülen ve tek taraflı Batı yaptırımlarına tabi olmayan pragmatik ekonomik ilişkiler, Türkiye’yi Rus doğal gazının uluslararası piyasalara ulaştığı stratejik bir "enerji merkezi" konumuna taşımaktadır. Eş zamanlı olarak, Doğu Akdeniz ve Ege’deki deniz yetki alanlarını askeri ve hukuki zeminde güvence altına alan "Mavi Vatan Doktrini", Türkiye’yi bölgede rızası alınmadan hiçbir enerji projesinin hayata geçirilemeyeceği kilit bir aktör hâline getirmiştir. Tüm bunlara ek olarak, düzensiz göç hareketlerini yönetme kapasitesiyle Avrupa iç siyaseti ve toplumsal istikrarı üzerinde doğrudan belirleyici bir güce sahip olan Türkiye, küresel denklemdeki stratejik ağırlığını her geçen gün artırmaktadır.

Sonuç

2004 Brüksel Zirvesi’ndeki Batı merkezli entegrasyon beklentisinden başlayıp günümüzün çok kutuplu güç mücadelelerine uzanan bu analiz, Türkiye’nin dış politika vizyonunda köklü ve kalıcı bir paradigma değişiminin yaşandığını ortaya koymaktadır. Kıbrıs adasında iki toplumun ortak bir çatı altında birleşmesini, dönüşümlü başkanlığı ve siyasi eşitliği esas alan Annan Planı (2004) ile Crans-Montana (2017) müzakere süreçlerinin Rum tarafının uzlaşmaz tutumu nedeniyle çökmesi, federal çözüm modelini tarihsel olarak tüketmiştir. Bu doğrultuda Türkiye ve KKTC; egemen eşitlik ve eşit uluslararası statü temeline dayanan "İki Devletli Çözüm" vizyonunu yeni ve geri dönülemez bir devlet politikası hâline getirmiştir.

Küresel güç dengelerinin çok kutupluluğa evrildiği, Batı'nın ise mutlak askeri ve ahlaki üstünlüğünü yitirdiği bu yeni dönemde, Türkiye'nin uyguladığı aktif denge politikası geçmişe kıyasla çok daha somut diplomatik kazanımlar üretecektir. AB ve BM'nin yerleşik hukuki kalıpları ile GKRY'nin veto hakkı nedeniyle KKTC'nin kısa vadede resmen tanınması zor görünse de jeopolitik gerçekler zamanla kâğıt üzerindeki prosedürlerin önüne geçecektir. Tıpkı Tayvan örneğinde gözlemlendiği üzere, gerek Batı ittifakı gerekse Asya bloku; enerji koridorları ve bölgesel güvenlik dengeleri açısından Türkiye'yi tamamen kaybetmeyi göze alamayacaktır. Bu zorunluluk, Batı'yı ve AB'yi Rum vetosunu diplomatik formüllerle aşmaya ve KKTC üzerindeki doğrudan ticaret, doğrudan uçuş ve ekonomik izolasyonları fiilen esnetmeye yöneltecektir. Dolayısıyla KKTC, hukuki tanınma süreci tamamlanmasa dahi küresel ticaret ve ulaşım ağına entegre olmuş fiili bir statü kazanacaktır.

Benzer biçimde, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde sonuçsuz kalan tam üyelik hedefinin yerini; Kıbrıs ön şartından ve siyasi kriterlerden arındırılmış "Gümrük Birliği'nin Modernizasyonu" ile kurumsal stratejik ortaklık modeli alacaktır. Dijital ticaret, tarım ve yeşil dönüşümü kapsayacak şekilde güncellenecek bir ekonomik entegrasyon, sanayi rekabetçiliği zayıflayan Avrupa Birliği için de kaçınılmaz bir ihtiyaçtır. Türkiye ayrıca, Batı merkezli kurumlara alternatif olarak Türk Devletleri Teşkilatı ve İslam İşbirliği Teşkilatı gibi çok taraflı platformlarda KKTC'nin diplomatik görünürlüğünü en üst düzeye çıkararak Doğu dünyasındaki meşruiyet zeminini tahkim etmektedir. Sonuç olarak, 2004 Brüksel Zirvesi'ndeki Kıbrıs şartıyla Türkiye'yi stratejik bir kıskaca almaya çalışan tek kutuplu dünya düzeni tarihsel ömrünü tamamlamıştır. Çok kutuplu dünyanın sunduğu jeopolitik fırsatları köklü denge diplomasisi mirasıyla birleştiren Türkiye, kendi stratejik aklıyla hem Kıbrıs düğümünü ulusal çıkarları doğrultusunda çözecek hem de yeni küresel düzenin kurucu aktörlerinden biri olarak uluslararası sahnedeki yerini sağlamlaştıracaktır.